

Jiří DAMBORSKÝ

Ostrava

Podobné, leč neshodné překladové otisky

Jednak k sobě patří polské a ruské – podle Mathesiova termínu – překladové otisky (Mathesius 1961, s. 39) z francouzštiny a jednak české z němčiny. Konfrontace jejich podobnosti a nepodobnosti má za cíl doplnit dosavadní poznatky o problematice frazeologie utvářené na základě rozdílných mezijazykových kontaktů. O frapantních lexikálních shodách polštiny a ruštiny s francouzštinou, stejně jako o lexikálních shodách mezi češtinou a němčinou jsem psal v řadě článků. Shody v uvedených jazycích se týkají jazyka-předlohy napodobením nebo přeložením jeho pojmenovací struktury. Tematikou kopírování, (imitování) na ose negativ–pozitiv jsem se zabýval hlavně v článku *Úloha výpůjček a kalků v utváření novopolského jazyka* (Damborský 1999). Reagoval jsem v něm na brilantní studii B. Unbegauna *Le calque dans les langues slaves littéraires* (Unbegaun 1932), v níž autor dělí slovanské jazyky na dvě skupiny, do jedné zařazuje „jazyky výpůjček” (*les langues à emprunts*), patří k nim polština a ruština, a do druhé „jazyky kalků” (*les langues à calques*), v níž je čeština. Pokud jde o první skupinu („výpůjčkovou”), doplnil jsem Unbegaunovo obecně přijímané vymezení o poměrně značný počet výrazných shod polsko-ruského kalkování francouzských výrazů, byť podle Unbegaunova vymezení spadají do skupiny „výpůjčující”. Do obou jazyků zasahovaly silné francouzské jazykové vlivy zejména v době Osvícení v důsledku orientace polského a ruského emancipačního procesu na Francii, vedeného aristokracií a vyššími vzdělanými kruhy. Na pozadí tohoto procesu se mimo jiné také rodil polsko-francouzský a rusko-francouzský bilingvismus jako „třídní znak” zejména společenské komu-

nikace (salonního jazyka). Své poznatky o identických galicismech v polštině a ruštině jsem doložil četnými shodnými příklady kalkování slov, výrazů, větších frazeologických jednotek i přísloví (Unbegaun 1932, s. 264–246). Naproti tomu takové doplnění si nevyžadovala Unbegaunova charakteristika češtiny v „kalkujícím” vztahu vztahu k němčině. Bohemistika snesla řadu důkazů pro vliv německých vzorů, jejich napodobování zejména ve frazeologii. Stále však ještě chybí podrobnější monografické zpracování této otázky. Upozorňoval na to již před lety B.Havránek při hodnocení Jungmannova přínosu pro obohacování slovní zásoby češtiny v souvislosti s 200. výročí jeho narození. Konstatoval, že se pro problematiku poměru obrozeneckého českého jazyka k němčině, co se týče kalků, otvírá široké pole pro badatele. Doslovně uvedl:

Je tady pro naše bohemisty a germanisty ještě dobrá neprobádaná tematika (Havránek 1974, s. 201).

Podnětem k napsání tohoto příspěvku o překladových otiscích byla Isačenkova německy psaná studie (Isačenko 1974), přesněji řečeno autorovo upozornění na to, že se v ruské tradici v jednom případě nepatřičně zdůrazňuje podíl církevní slovanštiny na ruský spisovný jazyk v době formování novodobého ruského národa. Isačenko polemizuje s názorem, jakoby tento archaický idiom trval neustále i při utváření novoruštiny. Elitní vzdělanecké vrstvy se v době Osvícení, kdy se dotvářel spisovný jazyk, přikláněly k francouzštině, což se neobešlo bez vlivu rovněž na něj. Dokládá to na dílčím příkladu spojení slov s adjektivem verbálním s morfémem na *-у(уї)*, která se spolu s dvěma dalšími slovesnými adjektivy na *-м(ыї)*, *-вм(уї)* pro jejich hláskovou podobu hodnotí v ruské morfologii jako formy církevně slovanské. To sice je nepochybné, jenže z této příznakovosti se mylně vyvozuje, že také jejich užití je církevně slovanské.

Ihre Verwendung ist nicht die des Ksl., sondern die des Französischen [podtržení – J.D.]: *блестящий оратор, вызывающий взгляд, угрожающий жест* sind eindeutig den fr. Ausdrücken *un brillant orateur, un regard provocant, un gest*

menaçant nachgeformt. Von einem ksl. „Einfluß” kann hier wohl ebensowenig die Rede sein wie etwa von einem bulgarischen Einfluß auf die schwedische Küche, wenn schwedische Hausfrauen aus importierten bulgarischen Zwiebeln Pariser Zwiebelsuppe kochen (Isačenko 1974, s. 255).

K tomu ještě pod čarou přidává poznámku, že slovesné adjektivum z passivního participia præsens na *-мый* „ist ebenfalls nicht durch den ksl. Gebrauch, sondern durch die *französische Syntax* [zvýraznění – J.D.] reaktiviert worden” (Isačenko 1974, s. 255).

Podobný vzor se slovesným adjektivem (se základem participium praesentis activis), jaký pro jeho užití v ruštině nachází Isačenko ve francouzské předloze, se vyskytuje v polštině. Pro polské napodobení francouzských spojení s určujícím členem participium activis se zakončením na *-ant/ante* ve spojeních typu *soirée dansant, paroles touchants, sourire attirant, gest menaçant, visage repoussant, désarmante naïvité...* existují identická spojení, v nichž určujícím členem je slovesné adjektivum (s participiálním základem): Srovnajme polské ekvivalenty: *wieczorek taneczny, poruszające słowa, pociągający uśmiech, grożący gest, odpychający wizerunek, rozbrajająca naiwność*. Paralela s ruštinou nemůže být věcí náhody, stejně totiž jako v ní jde o věrné napodobení francouzského vzoru, byť v polštině lze hovořit rovnou o kalkách, nejen o imitujícím užití. Podobných napodobenin je v moderní polštině celá řada. Jedná se, jak řečeno, o přímé kalky *soirée dansante* : *wieczorek tańczący – Lehnübersetzungen (Gliederfür-Glieder-Übersetzungen)*, tak o podobně tvořená polská pojmenování (*Lehnschöpfungen*), odkazující na francouzský styl (poznají se podle obvyklého užití zvláště v přeneseném významu), respektive na jejich užití podle francouzštiny: *obiecujący* (początek), *porywający* (muzyka), *przerazający* (krzyk), *rozbrajające* (pytanie), *rażące* (podobieństwo), *ujmujący* (głos), *wzruszająca* (historia), *przerazający* (fakt). Příslušná francouzská „předlohová” slovesná adjektiva *promessant, entraînant, effrayant, désarmant, frappant, captivant, touchant...*).

Stojí za povšimnutí, že v češtině je za tyto formace vždy ekvivalent sice také s adjektivem, avšak utvořeným od jiného základu (nikoliv od participia na *-c*: *slibný* (začátek), *úchvatná* (hudba), *strašný* (křik), *nápadná* (podobnost), *podmanivý* (hlas), *dojemná* (příhoda)...

Nyní k druhému bodu: české kopie německého vzoru. Jedná se o konstrukce taktéž s určujícím členem v podobě slovesného adjektiva (od participiálního základu), avšak na rozdíl od východiskového základu v polštině a ruštině (*participium praesentis activis*) je tímto základem v češtině participium pasivní na *-n/-t*: *hraný film*, *přepjatý požadavek*... Nahlédnutím do slovníku zjistíme, že za jejich předlohu posloužila němčina se slovesným adjektivem od participia passivis: *gespieltes Film*, *überspannte Anforderung*... (Z hlediska srovnávacího s polštinou nacházíme spojení s odlišným adjektivem bez participiálního základu: *film fabularny*, *nadmierne wymaganie*...)

Podobných překladových otisků z němčiny je v češtině hodně, tvoření slovesných adjektiv typu *hraný*, *přepjatý*... nese znaky nikoliv náhodnosti, nýbrž sériovosti, s jistým omezením, že se vyskytují převážně v lexiku pro vyšší potřeby, jako slova učená nebo odborná (ovšem po ztrátě příznakovosti přecházejí i do obecné mluvy). K této vrstvě patří takové výrazy jak *hraný* (zájem) – *gespielt*, *mluvený* (film) – *gesprochen*, *nadnesený* (mluva) – *überhoben*, *přehnaný* (požadavek) – *übertrieben*, *strojený* (chování) – *geziert*, *šroubovaný* (styl) – *geschraubt*, *vyumělkovaný* (chování) – *einkünstelt*, *potlačený* (cit) – *unterdrückt*, *nadaný* (člověk) – *begabt*, *nafoukaný* (kluk) – *aufgeblasen*, *nahozený* (skica) – *hingeworfen*, *nadržený* (vzteky) – *aufgehalten*, *napjatý* (nervy) – *gespannt* (ve frazeologickém spojení *mit nervy napjaté k prasknutí* jde o překladový otisk celého frázému *Nerven zum Bersten gespannt*), *vylhaný* (úsměv) – *erlogen*... Přidejme ještě pár příkladů (povětšinou s hovorovým zabarvením) s předponou *na-*: *naladěný*, *naložený*, *namydlený*, *nabroušený*, *napálený*, *nadutý*, *nakloněný*, *namočený*, *nastrčený*, *navedený*, *naštvaný*... Pouze pro některé z nich existují německé předlohy, v jiných případech se jedná o nezávislé tvoření podle českého paradigmatického vzoru, viz např. Spo-

jeni unáhlený (jednání) – *übereilt*, nepředložený (čin) – *unbesonnen*... (srov. k těmto dvěma polské ekvivalenty: *pochopny*, *nieroztropny*).

Pouze vnějšně k této řadě kalkovaných adjektiv patří výrazy s příponou *-ný*, u nichž však jde o jiný nežli participiální základ, morfologické tvoření od substantiva (o čemž svědčí délka v předponě) jak v případě výrazu *nápadný* – *auffallend* (srov. s tím polské *rzucający się w oczy*), *nášlapný* (mina) – *Tretmine* (pol. *mina kontaktowa*).

Závěrem lze shrnout takto: Analýza lexikální závislosti polštiny a ruštiny na francouzštině a češtiny na němčině, popisovaná pouze na jednom jevu, podporuje shora uvedenou tezi o určující roli a vlivu v obou případech kulturně vyspělejších jazyků na slovanské jazyky v době formování jejich spisovné podoby. V našem příspěvku polsko-ruského paralelního užití slovesných adjektiv jako doplnění Ungebaunova dichotomického dělení slovanských jazyků, který oba jazyky zařadil typologicky k jazykům s převahou výpůjček, zdůraznili jsme v nich podíl stejných kalků. Pro češtinu dominující roli v obohacování jejího slovníku především překladovými otisky z němčiny platí její kalkovací vázanost na ni. V tom smyslu není třeba Unbegau-novo zařazení češtině k jazykům kalků revidovat.

Zároveň bylo cílem příspěvku ukázat, jaké možnosti se naskýtají při srovnávacím studiu frazeologie slovanských jazyků s přihlédnutím ke kulturním, historickým a společenským podmínkám a k jejich mezijazykovým kontaktům a vazbám. O širší nastínění této problematiky jsem se pokusil v poslední své studii o česko-polsko-německých vzájemných vztazích v sféře jazyka (Damborský 2007).

Literatura

- D a m b o r s k ý J., 1999, *Polština a franština ve vzájemném vztahu*. Ostravská univerzita Filozofická fakulta, Ostrava.
- D a m b o r s k ý J., 2007, *Czesko-polsko-niemieckie związki w sferze języka*. In: *Roztrząsania literackie. Studia o języku polskim*. Wyd. Biblioteka Śląska, Katowice, s. 149–176.
- H a v r á n e k B., 1974, *Jungmannův význam pro nový rozvoj slovní zásoby spisovné češtiny*. In: *Slovanské jazyky v době obrození*. Karlova univerzita, Praha.

- Isačenko A. V., 1974, *Vorgeschichte und Entstehung der modernen russischen Literatursprache*. „Zeitschrift für slavische Philologie” XXXVII, Bd. 2, Heidelberg, s. 235–274.
- Mathesius V., 1961, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*. Praha.
- Unbegaun B., 1932, *Le calque dans les langues slaves littéraires*. „Revue des Études Slaves” 12, nr 1–2, s. 19–48.